

МІХАСЬ СТРАЛЬЦОЎ (1937-1987)

Паўрочнае планаванне: Кароткія звесткі пра жыццё і творчасць пісьменніка. Аналіз апавядання “Сена на асфальце” (1 гадз.); Аналіз апавядання “На чацвёртым годзе вайны”. Унутраны маналог як прыём мастацкага пісьма (1 гадз.)

Творы для тэкстуальнага вывучэння: Апавяданні “Сена на асфальце” і “На чацвёртым годзе вайны”.

Творы для самастойнага чытання: Апавяданне “Двое ў лесе”.

Тэорыя літаратуры. Унутраны маналог (паглыбленне паняцця).

Урок 1.

Мэта ўрока: Даць кароткія звесткі з жыцця і творчасці пісьменніка, паказаць яго прыналежнасць да філалагічнага пакалення. Раскрыць тэматычны змест творчасці празаіка. Прааналізаваць апавяданне “Сена на асфальце”.

Нагляднасць: Партрэт пісьменніка. Па магчымасці дэманстрацыя выдадзеных ім кніг.

Тып урока: Камбінаванай пабудовы – лекцыя настаўніка пра жыццё і творчасць празаіка (1-я частка) і аўрыстычная гутарка пра апавяданне “Сена на асфальце” па пытаннях падручніка і дадатковых, прапанаваных настаўнікам і вучнямі (калі так я будуць).

У лекцыі пра старонкі жыцця і творчасці пісьменніка важна спыніцца на наступных момантах.

Па-першае, Міхась Лявонавіч Стральцоў – прадстаўнік пасляваеннага (ці філалагічнага) пакалення, якое дзіцячымі вачыма бачыла вайну, яе жахі, жыла ў невыносных умовах, а пасля вайны галадала, паспытала “салодаў” безбацькоўства. Яшчэ такіх, як аўтар “Сена на асфальце”, называюць дзецьмі вайны. У Пімена Панчанкі так называецца верш, у якім пішацца, што ў абстаноўцы міру і спакою “дзецям вайны” “здаецца самалётам першы бусел”. Равеснік М. Стральцова паэт Сцяпан Гаўрусёў, якога мы заўчасна страцілі, сказаў пра сябе афарыстычным радком – “Я вырас пад гарматнымі стваламі”. Зараз пакаленне дзяцей вайны заняло лідзіруючае палажэнне ў літаратурным працэсе. Яно прадстаўлена такімі яскравымі постацямі, як Ніл Гілевіч, Рыгор Барадулін, Янка Сіпакоў, Анатоль Вярцінскі, Віктар Касько, Іван Пташнікаў. Няма ўжо сярод нас выдатнага раманіста і драматурга з гэтага пакалення Івана Чыгрынава, слаўнага і светлага Уладзіміра Караткевіча, выдатнага псіхолога Вячаслава Адамчыка, паэта Анатоля Сербантовіча. Менавіта гэтае пакаленне дапамагло літаратуры вызваліцца ад спрошчанасці

канфліктаў і характараў, набыць выразныя адзнакі лірызму і філасафічнасці, паглыбіць псіхалагічны аналіз.

Па-другое, трэба засяродзіць увагу вучняў на маштабнасці і шматграннасці таленту пісьменніка. Яго першым праявітым дэбютам стаў зборнік апавяданняў з узнёслай, лірычнай назвай “Блакітны вецер” (1962) пра жыццё вёскі, родную прыроду, светлае і шчырае каханне. Апавяданні “Трыпціх”, “Дома”, “Смаленне вепрука” і іншыя характарызаваліся шчырасцю пачуццяў маладых людзей, у іх паказаных, – дзяцей вёскі, якім нялёгка “ўрастаць” у горад, прымірыцца з тым, што ў мінулае адыходзіць грукат падводаў на асфальце, а гарадская цывілізацыя адмоўна ўплывае на людзей, вядзе да стратаў імі роднага карэння, сувязі з зямлёй. Голас сына вёскі – гуманіста, патрыёта, змагара за чысціню чалавечых адносінаў гучыць і ў наступных зборніках прозы: “Сена на асфальце” (1966), “Адзін лапаць, адзін чунь” (1970), “Падарожжа за горад” (1986) і інш. Талент Стральцова-паэта раскрыўся ў кнігах “Ядлоўцавы кус” (1973), “Цень ад вясла” (1979), “Мой свеце ясны” (1986) і іншых. (Настаўнік прапануе праслухаць адзін з вершаў Стральцова ў выкажэнні вучня і даць яму агульную ацэнку). І гэтага мала... Міхась Стральцоў быў выдатным крытыкам літаратуры, эсэістам, напісаў выдатныя кнігі “Жыццё ў слове” (1965), “Загадка Багдановіча” (1968), “У полі зроку” (1976) і “Пячатка майстра” (1986).

Вынікі гэтай часткі ўрока можна падвесці па пытаннях падручніка. **На першае пытанне** – “З якімі творами вы знаёміліся ў папярэдніх класах? Пра што ў іх апавядаецца?” – адназначнага адказу не будзе, бо толькі ў 10-м класе раіцца ў спісе літаратуры чытаць яго творы ў спісе “для пазакласнага чытання”. Калі хто пазнаёміўся з асобнымі творамі гэтага аўтара, няхай дасць ім пакажнічную ацэнку.

Другое заданне – “Вызначце асаблівасці і тэматычны дыяпазон апавяданняў М. Стральцова” – патрабуе наступнага адказу.

Самай галоўнай тэмай у творчасці М. Стральцова і многіх яго ровеснікаў з дзяцейца тэма вёскі і горада, духоўнай сувязі паміж імі, якая можа быць у любы момант парушана. З гэтай прычыны вынікае элегізм (сум, шкадаванне) многіх твораў прадстаўнікоў філалагічнага пакалення, і галоўным героем іх становіцца інтэлігент у першым калене (якога некалі амаль стагоддзе назад паказаў ў кнізе “Рунь” Максім Гарэцкі), які ў горадзе адчувае сябе няўтульна і сіратавата. Так, як дзядзька Ігнат, як аспірант Віктар з апавядання “Сена на асфальце”. Не ўседзеў стары чалавек у горадзе, вырашыў вярнуцца ў родную вёску. А яшчэ, каб наталіць душу, падгаварыў Віктара пакошваць траву на газоне гарадской плошчы. Пасля малады чалавек – Віктар, ад імя якога вядзецца апавед, убачыць на плошчы траву, завялую ў пракосах, чорных шпакоў, якія скачуць па іх, гаворачы вобразна, вясковыя прыкметы жыцця ў “вялікім і шумным горадзе”. Апавяданне заканчваецца радасным выгукам гараджаніна і

вяскоўца ў адначасе: “Сена на асфальце, – узрадавана думаў я. Вёска ў горадзе...” [1, с. 88].

Сумуе ў горадзе і герой апавядання Стральцова “Там, дзе зацішак, спакой” інжынер-планавік Сяргей Марус, які “неспадзявана адчуў, што яму нечага не хапае ў горадзе, які адразу здаўся сумным, нецікавым і пыльным”, не змог перабароць у сабе “тугу па вёсцы” і таму ўзяў адпачынак і паехаў да бацькоў у родную вёсачку Смолку. Не хоча ехаць да дачок у горад герой апавядання “Добрае неба” Максім, “бо не хацеў пра горад і думаць”, і ўсё чакае сына, спадзяецца, што той кіне бадзяцца па свеце і застанецца ў бацькавай хаце.

Да гэтай асноўнай тэмы дастасоўваюцца тэмы маральна-этычныя, вечныя. Тэма кахання раскрываецца ў многіх творах, у тым ліку ў апавяданні “Сена на асфальце”. У маральна-этычны план пераводзіцца тэма пасляваеннага жыцця ў апавяданні “На чацвёртым годзе вайны” – праз побытавую сцэну пакарання хлопчыка свяржэў раскрываецца праблема дабрыні, якая перамагае ў экстрэмальных умовах. Такім чынам, тэматыка прозы М. Стральцова надзвычай шырокая і вынікае з абставін пасляваеннага жыцця, калі краіна ўзнялася з руін, але раны, нанесеныя вайной, не загіліся поўнасцю.

Трэцяе пытанне – “Якімі асаблівасцямі лірычная проза адрозніваецца ад эпічнай? Хто акрамя М. Стральцова пісаў лірычную прозу?” – мае тэарэтычную “падсветку”. Настаўніку трэба павесці вучняў у тым кірунку, што літаратура традыцыйна складалася з трох родаў літаратуры: апавядальнага (эпас), спавядальнага (лірыка) і драматургічнага або іначай сцэнічнага (драма). Узорами іх паслядоўна з’яўляюцца раманы, апавесці і сюжэтнае апавяданне – лірычны верш, ода, элегія – трагедыя, камедыя, драма. Мастацкай практыка часта прырэчыць зададзенасці, таму лірычны (спавядальны) пачатак спалучаецца з апавядальным (падзейным, апісальным), апавядальны з драматургічным і атрымліваецца мастацтва сінтэтычнае – ліра-эпічнае, эпіка-драматургічнае. Лірычная хваля літаральна згліснула прозу пачатку 60-х гадоў, бо ў той час людзі спадзяваліся на хуткія перамены, становіліся рамантыкамі, аддана працавалі на блізкую, як тады здавалася, перспектыву пабудовы ў СССР самага справядлівага ў свеце камуністычнага грамадства. У прозе М. Стральцова героі – маладыя людзі – летуценнікі, сумленныя і даверлівыя людзі, глядзяць на свет адкрытымі вачыма, вераць у будучыню, ідэалісты. Яны закаханыя ў прыроду, любяць сваю малую радзіму, вёску, дзе нарадзіліся і дзе пакінулі бацькоў. Каханне для іх – святое, чыстае. Вось як, напрыклад, успрымае прыроду Лена, закаханая ў Віктара (апавяданне “Сена на асфальце”): “Ляжым на беразе – трымціць, снуецца ў шырокіх ручках вада, бялеюць на рачных астраўках валуны, сіняя тамлівая смуга вісіць над вадою там, дзе робіць паварот рака [...] О, салодкая, лянотная

бяздумнасць, о, жыццё душы, дрымотнае, як звон вады, тамлівае, як сінія наміткі смугі” [1, с. 75].

Такімі ж рамантыкамі – летуценнікамі, лірыкамі ў прозе былі Уладзімір Караткевіч – апавядальнік і аўтар аповесцей “Сівая легенда” і “Ладдзя Роспачы”, Іван Пташнікаў (апавяданне “Алені”), Іван Чыгрынаў, Барыс Сачанка – равеснікі М. Стральцова. Лірызм – асноўная рыса праяўленай творчасці Івана Навуменкі і рускіх пісьменнікаў і паэтаў Уладзіміра Салавухіна і Вольгі Бярггольц.

Другую частку ўрока – аналіз апавядання “Сена на асфальце” – лепш за ўсё правесці ў форме з’яўшчонай гутаркі па пытаннях падручніка і дадатковых, якія могуць узнікнуць пры разглядзе твора.

Адказ на першае пытанне – “Якія рысы характарызуюць галоўнага героя? Якая яго асноўная мара?” – можа быць прыкладна так.

Галоўны герой апавядання Віктар – рамантык, летуценнік, сын вёскі, які – і гэта яго галоўная мара – хоча прымірыць горад і вёску, паяднаць “месяц над хатай” і “электрычны ліхтар”. На падобную думку яго навяло жыццё, сустрэчы з дзядзькам Ігнатам: “Мне хацелася даўно прымірыць горад і вёску ў сваёй душы, і гэта была малая самая патаемная і самая душэўная думка” [1, с. 83]. Віктар добры, мяккі характарам; здольны паспраўднаму кахаць. Ён памятае пра сваё вясковае паходжанне, свае былыя заняткі, і таму з ахвотай абкоівае разам з дзядзькам Ігнатам газон на гарадской плошчы. Гэта чалавек – рамантык у душы, адкрыты бядзе і радасцям іншых людзей.

Некалькі меншае месца ў апавяданні адведзена дзядзькі Ігнату – былому вяскоўцу, які перажыў пасляваенную нішчымніцу, пабачыў несправядлівасць. У раздзеле “Дзядзька Ігнат” ён спавядаецца Віктару, што быў брыгадзірам пабачыў людскога гора – удовы “карову ставілі ў плуг”, вымольвалі коня з бутэлькай у руках у начальнікаў, “што на людскім горы падчаровак гадавалі”. Некалі ён заступіўся за адну з такіх удоў – суседку Арыну перад фінінспектарам-піяніцам “Куфрам” і атрымаў “на арэхі” за гэта – ледзь не падвялі пад палітыку. Дзядзька Ігнат вучыць дабру і любові да родных каранёў Віктара.

Паводле другога пытання патрабуецца скласці цытатную характарыстыку Віктара. Яна павінна быць такой, каб раскрываліся ўсе рысы характара героя:

1. “Усё здавалася трохі загадкавым, таямнічым там, дзе быў дзядзька Ігнат”.
2. “Я ведаю, што без вёскі нельга, але і без горада нельга таксама. Што я думаю, дык гэта – каб тое і другое ў чалавечай душы прымірыць...”
3. “Дружа [...] давай сядзем побач – пагрэемся ля нядымнага агню нашай дружбы”.

4. “Але твой бацька не загінуў, ён вярнуўся: памятаеш, ты саромеўся казаць мне, што ён быў у палоне. Ты не мог дараваць яму гэта, і, навошта таіць, не мог дараваць і я”
5. “Давай жа цяпер, дружа, паклонімся невядомай магіле майго бацькі, і камень той, кінуты на пакутную дарогу бацькі твайго, давай падбярор таксама. Ні мой, ні твой бацька не вінаватыя перад часам і перад вайной...”
6. “Не ведаю, як можна назваць гэтую пастаянную напружанасць душы, гэты парыў да самаахварнасці, да радасці і нават да тугі [...]”
7. “Да глыбіні душы абражалі нас несправядлінасць, падман і няшчырасць [...]”
8. “Патроху ды памалу вучыліся мы ва ўсім пакладацца на саміх сябе”.
9. “[...] бо там, дзе душы кранаецца вечнасць, не існуе мяжы паміж жыццём і смерцю...”
10. “О зямля! Ты даеш нам тугу па небе, але не меншая наша туга па табе. З далёкіх дарог вяртаемся мы да цябе, і спеў жаваранка аглушае нас не меней, чым гул рэактыўнага самалёта”.
11. “[...] кожны чалавек павінен добра ведаць сваё месца на зямлі [...]”.
12. “Сена на асфальце. — узрадавана думаў я. — Вёска ў горадзе...”

Трэцяе пытанне – “Што непакоіць дзядзьку Ігната? Як ён адносіцца да людзей?” – датычыцца чалавека, які не па сваёй ахвоце, а пад прымусам пакінуў вёску і з’ехаў у горад, а таму не можа (і не хоча!) заставацца ў нужным для яго асяроддзі. Таму настаўнік павінен улічваць гэты момант. Дзядзька Ігнат – абаронца людзей, іх дарадца. Не выпадкова ён заступіўся за суседку, па-свойму абараніў яе ад фінінспектара па мянушцы “Куфар”. Ён бароніць і Віктара ад адмоўнага ўплыву горада, цэніць яго за шчырасць, за любоў да вёскі, бачыць у ім – маладзейшым — свайго апанента. Яго непакоіць дэградацыя нораваў, безгаспадарчасць (“А то во і вы пішаце, што як пілараму ў нас паставілі, дык многа лесу без пары і толку на глум ідзе...”). Ён востра адчувае, “што многія беды ад таго, што да зямлі пашаны няма. Адпрацуе на трактары калыглуз які, што дзесяць класаў скончыў і ў калгасе стаж зарабляе, каб з вёскі ўцячы [...] і да дзявок. Яму хоць трава не расці”. У людзях дзядзька Ігнат цэніць дабрыню, чалавечнасць: “А залатыя ж у нас людзі, усё разумеюць, усё могуць змагчы. У самыя цяжкія гады яны ў нашу добрую справу верылі”.

Адказ на **чацвёртае пытанне** – “У чым заключаецца адметнасць кампазіцыі апавядання?” – дадзены ў падручніку. Трэба падкрэсліць, што

яно складаецца з некалькіх частак – эцюдаў, лістоў, апавядальных гісторый, што дае магчымасць аўтару раскрыць характары розных герояў: летуценніцы і мяккай натуры Лены – “Ліст першы”; чалавека, які пастаянна дакарае сябе ў тым, што пакінуў вёску, – аповед “Дзядзька Ігнат”; не меншага, чым Лена, рамантыка і летуценніка Віктара – “Ліст другі”; роздумы Віктара над сэнсам жыцця – аповед “Заўтра футбол”; настрой дзядзькі Ігната, які думае пра вяртанне ў вёску, – “Ліст трэці”; рамантыку працы, улюбёнасць у яе Ігната і Віктара. Свабодная кампазіцыя спрыяе пашырэнню месца дзеяння, “ушчыльненню” апавядання.

На **пятае пытанне** – “Якая асноўная ідэя апавядання? Ці выяўляецца яна ў загалюўку твора?” – можа быць лаканічны адказ: “Асноўная ідэя апавядання – ухваленне дзеянняў сумленных людзей, вера ў вясковую мараль, заклік да яднання пакаленняў. Адсюль і назва твора – “Сена на асфальце”, якая нібы пацвярджае жаданне Віктара “трымрыць горад і вёску ў сваёй душы”. Пры больш разгорнутай размове вучні могуць адзначыць, што здаўна вёска была эталонам добра, шчырасці, дабыні. Менавіта ў вёсцы выпрацоўвалася мараль, этыка чалавечых паводзін. Нехта заўважыць, што сучасная вёска выбірае, страчваюцца многія традыцыі. Можна паспрачацца па праблеме: “А якія пазітыўныя якасці нясе людзям гарадская цывілізацыя?”